

ՄԵՐ ՃԱՆԱՊԱՐՀԸ

Ճամբորդներ էինք, ձիւն ու ձմրան ընկանք. ինչ ձմեռ էր, բուք-բորան: Քամին տրորում, ծեծում, կրծոտում էր մեզ և՛ լեռնակատարների վրայ, և՛ ձորերի մէջ և՛ կիրճերում. նա ամեն տեղ էր. ձիւնապատ, սառուց կտրած լեռները խօսք մէկ արած՝ հազար կողմից, հազար երակից փչում էին հա փըչում իրանց մահաբեր շնչով:

Դողում էինք ու քայլում գիշերով. միշտ գիշերով պէտք էր գնալ: Եւ դուման էր մեր գլուխների վրայ ձիւնի ու մրրիկի դուման:

Ճամբորդներ էինք, խենթ ճամբորդներ և մրրիկների բերանն ընկանք, ինչպէս ուշացած թռչուններ, որոնք յետ են մնացել մայր կարաւաններից և տարւում են փոթորիկների սոյլերի մէջ վերջին թափով:

Անծանօթ ճանապարհների վրայ, խաւարի մէջ, քաղցից ու ցրտից դողալով՝ սարսափը հեղնելով՝ մենք գնում էինք անընդհատ, ապաստան ու հանգիստ էինք փնդրում. քանի՞ օր էր...

Ձկար ոչ մէկը և ոչ միւսը:

Քամին մեր մշտական ուղեկիցն էր. նա էլ կարծես ապաստան էր փնդրում նզովելով լեռները ու ձորերը. իսկ քաղցը, ցուրտն ու խաւարը՝ հսկայական չղջիկների պէս իրանց սև թևերը տարածել էին մեր տառապած, անհանգիստ գլուխների և լացող երկրի վրայ:

Ո՛հ մեր ճանապարհը... նա ամայի էր ու մեռած.

և այդ մահուան խորունկ վիշտը մեր հոգիներին մէջ լուռ մխում էր:

Եւ այրերը իրանց մութ ծոցերից խմբերով դուրս էին վիժում քաղցած գայլերին, որոնք սողում էին մեր յետևից հոտոտելով մեր անցած շաւիղները, ատամները չխչխկացնելով իրար էին կրծողում անգօր կատաղութիւնից, դունչները վեր ցցած յուսահատ ոռնում էին սև խաւարի մէջ, ու կրկին կրծողում, կրկին բզկտում իրար: Անասող երկնքի տակ՝ հեռաւոր խաւարի միջից նրանց աչքերը փայլելովում էին մահասարսուռ բոցով, երբ յոգնած արիւնոտ ու անօգուտ պայքարից՝ նրանք իրար կողքի շարւում էին ձիւնոտ լեռնալանջի վրայ և հեալով ու դողդղալով նայում էին դէպի անորոշ հեռուն գազանի ահաւոր յուսահատութեամբ:

Եւ մենք քայլում էինք. խենթ ճամբորդներ էինք, ճար չկար: Պէտք էր կտրել սար ու ձոր, որեւէ ապաստանի հասնելու համար: Երբ տանջանքն ու ցուրտն են ուղեկից մարդուն, իսկ երկինքը իր սև զանգուածով կապարի պէս ճնշում է վերից, ճանապարհը վերջ չունի: Սարերը ձմեռ ժամանակ փոթորկի տակ:

Ձիւնապատ, ժայռոտ, հրէշաւոր գալարումներով, միշտ սպառնալի ու քինոտ, նրանք ողջ նման էին իրար և մեր առջևն էին ցցւում միմեանց յետևից: Ձիւնը չանգուելով, մերթ ծնկների վրայ, մերթ սողալով պէտք էր բարձրանալ իջնել, վեր՝ վար, վեր՝ վար, վերջ չկար:

Եւ քամիները լալիս էին խաւարի մէջ. և՛ գայլերը շարունակում էին ոռնալ մեր յետևից. նրանց խապոտ ձայնը քամու հետ բարձրանում էր ձորերից, ինչպէս անդունդների միջից, ու մահուան կոչի պէս մեն-մենակ ոլորւում էր մեր գլուխներից էլ, լեռներից էլ բարձր, բարձր:

— Սադօ, այ Սադօ, ուր ենք գնում:

— Զհանդամը, եղաւ առաջ՝ որդի պատասխանը:

— Ծանապարհը չե՞նք կոբջրել:

— Ձէ, չէ:

— Բայց սա ճանապարհ չի կարող լինել, տնաշէն, մինչև ծնկներս ձիւնի մէջ:

— Գայլերի ձայնը լսում էք. մենք էլ նրանց պէս, տղամարդութիւնը որ օրուայ համար է, ուղիղ ճանապարհով տատա էլ կ'երթայ:

— «Սուրբ Ախպէրիկը» հեռու է դեռ:

— Մինչև լոյս կը հասնենք, թէ չհասնենք՝ այրեր շատ:

— Քաղցած ենք, տնաքանդ, այրերում ի՞նչ անենք:

— Այրերում մանանայ կայ:

— Սաղօն հեգնում էր, այդ զարմանալի Սաղօն, որ յոգնել չգիտէր: Եօթ օրից ի վեր քայլում էինք, թըշուած, մերթ կուշտ, մերթ քաղցած, իսկ Սաղօն շարունակ հեգնում էր, կամ հայհոյում: Նա հայհոյում էր ամենքին, ամեն ինչ, և՛ մեզ, և՛ քամին, և՛ ձիւնը, և՛ ցուրտը, և՛ ճանապարհը:

— Սաղօ, «Սուրբ Ախպէրիկի» մօտ գիւղ կայ:

— Բա, խօ չոլի մէջ չի սուրբը, գէլերը կուտեն չէ՛:

— Հաց կը ճարուի՞:

— Հաց... ի՞նչ հաց, գառով փլաւ, գաթայ...

Նա դարձեալ հեգնում էր. լռեցինք:

Մեր ճանապարհին գիւղեր շատ տեսանք, ուր ցերեկը՝ շարժում և գիշերը ճրագ չկար: Եւ ամեն տեղ սո՞վն էր իշխում, համատարած, աշխարհաւեր սովը, որ առասպելական հրէշի պէս թուխս էր նստել կեանքերի վրայ, քամում, գալարում էր աղիքները: Հազար-հազար աչքեր մոմուռ էին քամում, սարից, քարից արցունք էր գալիս:

Հէշտ է ասել՝ սո՞վ...

Քանի՜-քանի դուռ թակեցինք, և ամեն տեղ սո՞վն էր մեր առաջը ցցւում, և հոգիների զարհուրելի աւերածը: Մենք՝ որ մեր դժոխային ճանապարհներում սովորել էինք հեգնել, և՛ մահ, և՛ գազաններ, և՛ մրրիկ, և՛ ցուրտ, նողկանքով խոյս էինք տալիս հոգիների աւերածից ու սովից ու գնում էինք լեռները, գազանների

հետ այրերը կիսելու և ժայռերի ձիւնապատ կուրծքը չանգոնելու մեր անվերջ վերելքների համար: Կտրուկ ճանապարհը լեռներով էր: Մենք խենթ ճամբորդներ էինք:

Լուսաբաց էր. քամին ու ձիւնը դադարել էին. մեր առջև, ձորի մէջ, ինչ որ մութ կէտեր, սևին էին տալիս: —Այ «Սուրբ Ախպէրիկը» նրա կողքին էլ գիւղն է, ասաց Սադօն կանգ առնելով և մատով ցոյց տալով:

Վաղորդեան կիսախաւարը և մառախուղը արգելում էին որոշ կերպով տեսնել գիւղը, բայց կասկած չկար, որ մեր առաջը տներ էին: Մենք էլ չէինք քայլում, այլ դդուրում էինք լեռնի վար: Ի՞նչ էր սպասում մեզ այնտեղ: Եթէ վերստին ստիպուած լինէինք լեռները կորչել... վախենում էինք այդ մասին մտածել անգամ: Երկու օր էր համարեա ոչինչ չէինք կերել, յետոյ մենք կապտել, ընդարմացել էինք ցրտից. մեր ոտներն անզգայացել էին, և մատերնիս ցուրտը տարել:

Առաջանում էինք առանց աչքերնիս գիւղից հեռացնելու. կարծես վախենում էինք, թէ նա յանկարծ մեր աչքից կը ծածկուի, կը հեռանայ, եթէ մի վայրկեան չնայենք: Գիւղում սակայն շարժում չկար, վաղորդեան կեանքը խեղդուած էր կարծես գիշերային խաւարի ծանրութեան տակ: Խրճիթները չէին ծխում, փողոցներում կենդանի շունչ չկար: Միթէ գիւղը դեռ քնած էր: Բայց ո՛չ, ահա երկու հոգի յայտնուեցին և գալիս էին ուղիղ մեզ վրայ: Այդ լաւ նշան էր: Ահա նրանք հասան մեզ և կանգ առան: Նրանք բռնած ունէին մի երկար գաւազանի երկու ծայրերը. կոյրեր էին: Աչքերի սև խոռոչները դէպի երկինք ուղղած՝ ու բերանաբաց, նրանք ականջ էին դնում մեր ոտնաձայնին և ըստ երևոյթին զարմացած էին:

—Եթէ Աստուծոյ մարդ էք, ձայն տուէք, ո՞վ էք և ո՞ւր էք գնում, ասաց ծերունի կոյրը:

—Ճամբորդներ ենք, կոյրեր չենք, պատասխանեց Սադօն, հանդատանալ ենք ուզում:

—Հեռու, հեռու՛ գնացէ՛ք, երբ կոյրերը փախչում են, սաղերը տեղ չեն գտնի, նայեցէ՛ք, այս խրճիթների տակ բոլորը լալիս են քաղցից ու ցրտից:

—Տաճար է, խօս բերան չի, մոմուաց Սադօն, պապանձուէ է՛է... լսի՛ր, դարձաւ նա դէպի կոյր ծերունին. խէրով մարդ ես երևում, լուսաբացին առաջներս դուրս եկար, գործներս յաջող կ'երթայ, ասա՛, երէկ հաց կերե՞լ ես...

—Մի գարէ հաց:

—Ո՞ր տեղից էր:

—Գեղից:

—Երբ կոյրը մի գարէ հաց ճարի, աչքանին երկուսը կը գտնի:

—Աստուած տայ:

—Ո՛ւր էք գնում երկուսով էլ կոյր:

—Էն կողմը. ծերունին ձեռքը մեկնեց դէպի առաջ:

—Գէլերը կուտեն ձեզ:

—Գէլերը վաղուց են կերել մեզ, էս գիւղում տուն չկայ, որ գէլ մտած չլինի, սո՛վ է, սո՛վ...

Կոյրերը իրար քաջքշելով դիմեցին դէպի գիւղից դուրս. նրանք երեկ գնում էին ուրիշ գիւղ գլուխ դնելու տեղ փնդրելու, իսկ մենք, հետեցեցինք Սադօն: Շուտով նա կանգ առաւ մի դրան առաջ, որի շէմքի երկարութեամբ պառկած էր մի պառաւ բրդաթող շուն:

—Ճանապարհ տո՛ւր, անտէր, կանչեց Սադօն ոտքով հրելով կենդանուն:

Շունը վերկացաւ, իր վիրաւոր, ոսկրոտ մարմինը քաշ տալով զգզգուած, դողդոջուն ոտների վրայ: Նա շարժուեց առաջ անյոյս ձանձրոյթով՝ ասես գրնում էր տեղ փնդրելու վաղուց հետէ անտանելի դարձած կեանքի բեռը վար դնելու համար: Մարմնի յետին մասը քաշ էր ընկնում ու երերում իրանից անկախ. նա անկարող էր քայլել. կանգ առաւ, մազոտ ու պառաւ դունչը բարձրացրեց վեր և քանի ոյժ ունէր

ոռնաց ողբաձայն, դժոխային ելեէջներով: Սադօն կանգ առած նայում էր:

—Հ'ը, սատկիս հա, մրմուռաց նա ատամների արանքից. բէխէր տէրդ մեռնի, ժամանակ գտար կաղկանձելու. քէֆը տեղն է, երեւի կուշտ է, իսկի մեր հալը չի հարցընում:

—Տօ, էտ թո՛ղ, տնաքանդ, գոչեցինք այսուայն կողմից, ժամանակ գտար սրախօսութեան, կոտորուեցինք էէ:

Սադօն լռութեամբ հրեց դուռը, որ ճռնչաց, սուր, անախորժ ճիչով, կարծես վաղուց հետէ նա չէր բացուել և դժգոհ էր, որ անհանգիստ են անում: Ներս մըտանք ու կանգ առանք:

—Ճամբորդներ ենք մի օրուայ ապաստան, մի փոքրը հաց ենք խնդրում: Խրճիթի կեդրոնում, թոնրի եզրին կծկուած էին մի ծերունի ու մի պառաւ: Ձագերը կորցրած ծեր թռչունների էին նման, որոնք էլ ոչ աւերակ բոյն նորոգելու քաջութիւն ունին, ոչ էլ հեռանալու սիրտ: Մեր աղմուկի վրայ նրանք գլուխները մեզ դարձրին, մի վայրկեան նայեցին այնպէս՝ ինչպէս կը նայէին, եթէ ներս մտնէր տանու կատուն, ապա դարձեալ մնացին իրանց տեղերում, պաղած աչքերը փոխադարձապէս իրար երեսի յառած: Անյոյզ, անվիշտ այդ դէմքերը իրանց քարացած հայեացքով յիշեցնում էին այն արձանախմբերը, որոնք զարդարում են հինաւուրց շէրիմները և իրանց քար լռութեամբ խօսում են անդառնալի մահից: Թւում էր, թէ նրանք հսկում էին կատարում, այդ երկու ծերերը, գերագոյն հսկումը անցքերի, որոնք իրանց ահաւոր այլանդակութեամբ ոչնչացրել էին նրանց էութիւնը: Նրանցից իւրաքանչիւրը դիմացինի պաղած բերբերի վրայ կարծես լռութեամբ կարդում էր իր դատաւիճիւրը, և հնազանդ ականջ դնում այն անվերջ փսփսոցին, որ լսում է՝ աւերակ տներից և հանդարտ սպասում էր, որ սե ու ցածիկ առաստաղը կամաց կամաց իջնի իրանց յոգնած գլուխների վրայ:

Սև առաստաղը պակայն չէր իջնում. մենք էլ նրատակն էինք կանգնած ու նայում էինք այնպէս՝ ինչպէս յուղարկաւորները կը նայէին դագաղների մէջ պառկած մեռելներին: Մենք սպասում էինք մոռացած և՛ քաղցը, և՛ յոգնածութիւնը. նայում էինք և սպասում, թէ ի՞նչ է լինելու: Նրանց գերեզմանային լուծիւնը մեզ խեղդում էր և նրանց մի խօսքը, մի շարժումը մեզ համար դարձել էր գերագոյն պահանջ:

— Ճամբորդներ ենք, կրկնեց Սադօն, մեղմ, ընկճուած ձայնով և գլուխը քաշ ձգեց յանցաւորի պէս: Այն ժամանակ ծերունին կրկին նայեց մեզ, ոտքի կանգնեց երեւալով, չորացած դողդոջուն ձեռքով բռնեց երկար, սպիտակ միրուքը, աչքերը երկինք բարձրացրեց մի վայրկեան, շրթունքները մի բան մըմնջացին, մարած աչքերը թացացան. յետոյ դարձեալ մեզ նայեց, ձեռները տարածեց մերկ, դատարկ խրճիթի մէջ ու խեղդուած ձայնով կրկնեց.

— Զրմմէ՛ն, զրմմէ՛ն, զրմմէ՛ն...

Զարհուրելի էր այդ «զրմմէ՛նը». կարծես ծերունին չէր ասողը, այլ մի ուրիշ արարած, գուցէ մի կենդանի թաղուած մեռել, որ շիրմի տակ կըծոտում է իր դագաղի խուփը, չանգոտում է սեփական կուրծքը և հեծեծում է արիւն թքելով մահուան ճակատին: Կիսախաւար, կիսաւեր ու ցուրտ խրճիթի մէջ այդ ձայնը տարածուեց ցաւոտ շեշտերով: մտաւ բոլոր անկիւնները և արձագանգ տուեց մեր կրծքերի տակ, մեր հոգիների մէջ: Սարսուռ անցաւ մեր մարմնով, մենք իրար եկանք ակամայ, աւելի կծկուեցինք, աւելի խեղճացանք, աւելի դող զգացինք: Մենք պատրաստ էինք դուրս փախչելու, բայց նոյն վայրկենին ոտքի կանգնեց պառաւը, առաջացաւ դէպի մեզ, բերելով ձեռքին մի փոքրիկ կաւէ ամանի մէջ մի բուռը եփած գարի, որ նա դէմ արեց Սադօն բացազանչելով.

— Քաղցած ենք... քաղցած ենք... անտէր ենք...

Սադօն յետ-յետ քաշուեց սոսկումով. նրա հետ

մենք էլ երեսներս դարձրինք և դողալով, հեալով իրար հրհրեցինք ու դուրս փախանք: Դուռը էլի մի անգամ ճռնչաց և նրա ձայնը այս անգամ հեզնող, դիւային քրքիշ էր, որից մենք շտապով խոյս էինք տալիս չլսելու համար:

Լճու անցնում էինք խուլ, ամայի փողոցներով. լուռ էր և Սադօն. նա էլ սիրտ չունէր հեզնելու, նոյն իսկ մի անգամ դաստակով սրբեց աչքերը, մի բան՝ որ նրան հեշտ չէր պատահում: Քայլում էինք գլխիկոր, փախչում էինք ոչ միայն դժբախտ ծերերից, այլ և գիւղից, փախչում էինք առանց յետ նայելու: Եւ մեր յետեից սողում էր մի բան, սարսեցուցիչ, ցուրտ բան, որ փսփսում էր մեղմիւ ծերունու արտասանած ահաւոր ու խորհրդաւոր բառը՝ «զրմմէ՛ն, զրմմէ՛ն...»

Խոնչ էր ուզում ասել դժբախտ ծերը իր այդ մի հատիկ բառով, ի՞նչ մտքեր էին դառնում նրա խղճուկ գանգի մէջ, ի՞նչ վերյուշեր էին տրորում նրա ողորմելի ուղեղը: Ո՞վ կարող էր իմանալ: Մի բան պարզ էր մեզ համար, այդ ձայնը կ'ուզէինք չլսել:

Ծանր ցնցումից կամազուրկ ու անզօր՝ նայում էինք Սադօին, նրան էինք յանձնել մեր բախտը: Սադօն՝ որ լաւ զգում էր մեր դրութեան բոլոր ծանրութիւնը, էլի միջանի դուռ հրեց, ներս նայեց, գլուխն օրօրեց, մի բան մրմուսաց ու դարձեալ առաջ անցաւ:

Գիւղից դուրս եկանք, ու մնացինք շուարած. առաջ գնալ անկարելի էր, էլ ոյժ չկար: Ուրախ եղանք, երբ Սադօն փոխանակ ուղիղ ճանապարհով գնալու, յանկարծ թեքուեց դէպի աջ և քայլում էր շտապ-շտապ: Մենք հետևեցինք նրան, մեր առջեւ էր մի փոքրիկ խրճիթ, որի կտրի վրայ ծխի մի բարակ պտոյտ կար: Այդ ծռւխը... Թափանցիկ ժապաւէնի պէս մեղմիկ գալարւում էր քամու առաջ և զբաւում էր մեզ. նա մեր յոյսն էր, մեր աղօտ, խղճուկ յոյսը, որից կախուել էինք, դէպի որը դիմում էինք հաւաքելով մեր վերջին ոյժերը:

Քիչ յետոյ մենք մենաւոր խրճիթի դրանն էինք: Սադօն դուռը բացեց և մենք ներս թափուեցինք: Թո-

նիրը իրօք վառուում էր և նրա շուրջը կուպուռուած էին երեք հոգի՝ միջին տարիքի մի կին, իր երկու աղջիկներ, հետ, որոնցից մեծը հագիւ վեց տարեկան կը լինէր, իսկ միւսը՝ երկու:

— Ճամբորդներ ենք, քուրիկ, սկսեց Սադօն, ճամբորդի բաժինը երկնքից է կտրած, ո՛չ որդը կը կրծի, ո՛չ թռչունը կը տանի, ո՛չ կարկուտը, ո՛չ ցաւն ու չոռը. մի պատառ հաց ենք ուզում, մի փոքր հանդիստ:

Կինը մեզ նայեց ուշադրութեամբ:

— Դարիպ էք, հարցրեց նա:

— Դարիպ ենք, քուրիկ, ձուն ու ձմրան ընկանք. սև օրի տէր ենք, հեռու պիտի երթանք, բուք-բորանը խեղդեց մեզ. սուրբ Ախպէրիկի յուսով եկանք, սուրբն էլ չօգնեց, բանից պրծանք:

— Մեռնեմ իր զօրութեան, նստէք, տաքացէք, Աստուած ողորմած է: Եւ շարուեցինք թոնրի շուրջը. տաքանում էինք ու մեր թաց շորերը չորացնում: Խըրճիթը փոքր էր ու գետնափոր, սև առաստաղը իջնում էր ցածրիկ պատերի վրայ հագիւ տեղ թողնելով ոտքի կանգնելու համար: Տան միակ փռուածքը մի հատիկ հնամաշ խսիր էր, որի վրայ երեխաներն էին նստած ու մի նոյնքան մաշուած փալաս, որ երեկ գիշերային ծածկոյթի տեղ էր ծառայում և դրա համար խնամքով ծալուած, դրուած էր անկիւնում: Մի պատի տակ, ջրի սափորի կողքին հանդարտ պառկած էր մի փոքրիկ հորթ, որ յիմար աչքերով նայում էր մեզ, կամ խեղճ, խեղճ որոճում:

— Իմ հորթն է, ասաց մեծ աղջիկը՝ թաթը մեկնելով դէպի կենդանին և վերկացաւ, գնաց շոյելու նրա գլուխը: Աղջիկը քնքշութեամբ կռացաւ կենդանու վրայ և իր սև, երկար մազերով իսպառ ծածկեց նրա դունչը: Լսւում էր միայն նրա մեղմ համբոյրների ձայնը և անուշ մրմունջները:

Փոքրիկ աղջիկը անշարժ էր. հիւանդոտ երեխայ էր նա, ուռած փորով, գունատ, տենդոտ ու նիհար

դէմքով, որին մի առանձին արտայայտութիւն էին տալիս արտասովոր, խոշոր աչքերը: Այդ աչքերը... մտած ըրպէից մեզ վրայ էին յառած մի յամառութեամբ, որ մեզ ճնշում էր: Նա կարծես դժգոհ էր մեզանից, վշտանում էր մեր ներկայութիւնից և անհանգիստ էր: Մեծ աղջիկը վերադարձաւ, նստեց փոքրիկի կողքին, վերցրեց նրա վտիտ թաթը, որ մեղրամոմի գոյն ունէր և խաղում էր ինչ որ մըմալով: Փոքրիկը դարձեալ լուռ էր, նրա աչքերի խոհուն լըջութիւնը չփոխուեց և ճնշող հայեացքը մեզանից չհեռացաւ:

Լուռ էինք և մենք. լուռ էր և տանտիկինը, որ ըստ երեւոյթին խոր մտածմունքի մէջ էր ընկղմուած: Լսում էր միայն թոնրի ձայնը, որ մեղմ ճարձատիւնով վառում էր և գալարում իր կարմրաւուն բոցերը, և մերթ ընդ մերթ գանգրահներ սևաչեայ աղջիկն էր գանազան ուրախ բացագանչութիւններ արձակում: Համատարած խեղճութեան, այս սովի ու ցրտի մէջ երջանիկ էր այդ փոքրիկը, որ ճռուողում էր ինչպէս թռչուն: Նրա ուրախութեան աղբիւրը իր հորթն էր, իր սիրելի հորթը:

— Կը մեծանայ, շատ կը մեծանայ, կով կը դառնայ, կաթ ու սէր կը տայ, մեզ ասում էր նա խաղացնելով փոքրիկ քրոջ ձեռքերը:

Ի՞նչ էր մտածում տանտիկինը, այդ մենք չգիտէինք. բայց ծնկները գրկած՝ մտախոհ, հայեացքը չէր հեռացնում բոցերից: Մի երկու անգամ մեզ նայեց կարեկցաբար և ինչ որ վերյուշեր նրա աչքերը թացացրին: Մեզանից ոչ մէկը չէր համարձակուում խօսք բանալ մեզ տանջող քաղցի մասին, բարեսիրտ կնոջ լուութիւնը կաշկանդել էր բոլորիս: Յանկարծ նա գլուխն օրօրելով սկսեց խօսել կարծես ինքն-իրան:

— Էրիկա գնաց... գնաց ու էլ չեկաւ. դարիպութեան տէրը մեռնի... Է՛հ մեր օրերը անէրիկ, անգըլխաւոր կնիկը ջրատար է. էս կողմերն էլ կը տեսնէք, գուլում էլաւ, սո՛վ է: Դուք էլ քաղցած էք, թող աչքերս դուռ գայ ախպէրներ, ճամբորդը քաղցած... չմեռանք

էս էլ տեսանք. հոգեպահուստ երկու զարեհաց ունիմ, քիչ է, դարիպ ախպէրներ, ճար է պէտք. թէ ճամբորդը մեր դռներից քաղցած անցնի «Սուրբ Ախպէրիկը» վկայ, էս գուլումը մեր գուլիւններից էլ բնաւ չի անցնի:

Նա վերջացրեց. նայեց իր շուրջը, նայեց կիսամերկ երեխաներին, թոնրին, իր միակ փալասին, և յետոյ հորթին, շատ երկար: Կարծես ուտելու բան էր փնդրում իր մերկ տան չորս անկիւնում և երբ ոչինչ չգտաւ, գուլիւր յուսահատօրէն քաշ ձգեց կրծքին ու մտախոհ խաղում էր խաբի ծայրի դուրս ցցուած ճիւղերի հետ:

Մենք տաքացել էինք. այդ ճնշող պահանջից ազատուած՝ ամենքս էլ մտածում էինք միայն մեր քաղցի մասին, աղիքներս գալարող քաղցի: Մի գազան էր զարթել իւրաքանչիւրիս ստամոքսի մէջ, կատաղի, անողորմ գազան, որ չանգռում, կրծոտում էր մեր ներսը, և մենք ատամներս իրար սղմած՝ ճիգ էինք գործ դնում ցաւից չճշալու համար: Ճանտիկինը վերկացաւ, բերեց երկու զարեհացերը, որ մենք պատառ պատառ մի վայրկեանում ոչնչացրինք: Դրանով մեր կացուլիւնն աւելի ծանր դարձաւ, գրգռուած ախորժակը զարհուրելի չափեր ընդունեց և ներսից լափում էր մեզ հրդեհի պէս: Մենք պատրաստ էինք հողը կրծել, սեփական միսը բզկտել, եթէ էլի այդպէս շարունակուէր: Ոմանք չփացնում էին բերանները, ուրիշները երկու ձեռքով փորերը սղմած՝ ծումուում էին դէմքը ու կծիկ կծիկ դառնում ցաւից: Նա այդ տեսնում էր, այդ խեղճ բարեսիրտ կինը, տառապում էր մեզ հետ, տրորում էր ծնկները, բայց ճար չուներ:

— Դարիպ էք, ախպէրներ, օճֆ... Թող հոգիս դուրս գայ... էրիկս դնաց, դնաց, մենակ ենք, շրտտար ենք, ինչ սև կապեմ, Աստծու ճամբորդը սոված մնայ, վէրան աշխարհի, Զանէ, Զանէ, մարէն մատաղ քեզ, հորթիդ շատ ես սիրում:

Զանէն մեծ աղջիկն էր, հորթի սիրահարը, մայրը թափով դէպ ինքը քաշեց զարմացած աղջկան, գրկեց և պինդ-պինդ համբուրեց արտասուալի աչքերով: Աղջիկը զուգար թաղեց նրա կրծքում:

— Մարէ ջան, ապա, շատ սիրուն է հորթիկա, տես, ինչպէս նայում է, կը քնենք կ'ընենք, կը քնենք կ'ընենք, կը մեծանայ սեր ու մածուն կը տայ, չէ՞, մարէ, սեր ու մածուն:...

— Հա, հա, մարէն մատաղ քեզ, բալա:

Մենք մնացել էինք զարմացած, հասկանալ չէինք կաշողանում, թէ ինչո՞ւ համար են մայրական սիրոյ այդ յանկարծական արտայայտութիւնները, ի՞նչ կապ ունեն նրանք մեր անտանելի կացութեան հետ: Մենք նոյնիսկ դժգոհ էինք, որ այդ կիներ փոխանակ մեր վիճակով զբաղուելու, խօսում է երեխայի հետ իրանց հորթի մասին: Տանտիկնոջ փոյթը չէր սակայն և նա վերստին շարունակեց գրկից բաց չթողնելով աղջրկան:

— Հէրդ գնաց, էլ յետ չեկաւ, բալա, ան, եթէ իմ բալա, մնացինք ջրատար... ճամբորդ էր, Զանէ ջան, սև ճամբով գնաց, տես, սրանք էլ ճամբորդ են, քաղցած են, վեր, հէյրան, վեր էրթանք հաց ճարենք, որ Աստուած քո հորթը շուտ մեծացնի:

Մայր ու աղջիկ ոտքի կանգնեցին, Զանէն վազեց, կրկին փաթաթուեց իր հորթին, իր խուճուճ մագերի մէջ թաղեց նրա դունչը ապա վազէվազ հետեց մօրը:

Մենք մնացինք մենակ մեզ հիւժող, սոսկալի քաղցի և այն փոքրիկ աղջկայ հետ, որ շարունակում էր անշարժ ու համր նստած մնալ իր տեղում՝ հայեացքը դարձրած դէպի դուռը, ուր ծածկուեցին մայրն ու քոյրը: Դէպի դուռն էր նայում նաև հորթը, նա էլ չէր որոճում: Կարծես խօսք մէկ արած՝ ամենքս միասին նայեցինք դէպի հորթը, ամենքիս այժմ նա էր զբաղեցնում, այդ փոքրիկ կենդանին, որ կամաց-կամաց գուլիւ քաշձգեց, աչքերը փակեց և նիրհեց հանդարտ:

Անասելի քաղցը մեզ սպանում էր դանդաղ, տանջալից մահով և միայն այդ հորթը կարող էր մեզ փրկել: Այս միտքը վաղուց էր զբաղեցնում ամենքիս, բայց ոչ ոք սիրտ չէր անում միևին յայտնել, ամենքս աշխատում էինք խեղդել այդ միտքը, որ ոճրի եղբայրն էր: Այս ողորմելի տունը իր դժբախտ տեսքով, բարեսիրտ ու խորհրդաւոր կինը իր գզգուած երեխաների հետ, Զանէի սէրը դէպի հորթը, այս բոլորը բաւական էին զրսւելու մեր ներսը կրծող հրէշը: Բայց երբ հեռացան մայր ու աղջիկ, երբ մեն-մենակ այս հորթի հետ, կիսախաւար խրճթի մէջ՝ ստեղծուեց մէկն այն դժոխային վայրկեաններէից, երբ ոճիրը թարթում է իր դիւային հմայքով, երբ սիրտը դող է ընկնում յանցանքի մեծութիւնից, բայց ձեռքը բարձրանում է ով գիտէ ի՞նչ մութ, անհասկանալի ուժից մղուած: Առանց մի խօսք ասելու իրար, մենք մէկիկ-մէկիկ ոտքի ելանք, և իրար հետեւելով շարուեցինք հորթի շուրջը, որ զարթնեց, ապուշ-ապուշ մեզ նայեց ու կրկին սկսեց որոճալ: Գունատ էինք, շունչներս անհանգիստ, շարժումներս տենդոտ ու վճռական: Ի՞նչպէս նայեցինք լուրթեամբ և համր համաձայնութիւն կայացրինք, վայրկենապէս փողոտել այդ կենդանին և թոնրի մէջ խորովել: Յուզմունքն այնքան մեծացաւ, որ մենք պատրաստ էինք ատամներով պատուտել այդ դժբախտ արարածին և հում հում լափել: Մենք մոռացել էինք ամեն ինչ. չգիտէինք ո՛ր ենք, ի՞նչ ենք անում, խիղճերնիս քար կտրել էր, մնացել էր միայն մեր քաղցը և այս պատրաստի կերակուրը, այս հորթը:

Տարերային մի ոյժ մեր հոգու խորքում զարթնել, էր փոթորկի պէս, մենք պատրաստ էինք քանդել, աւերել, ինչ և լինի, ամենագեղեցիկ գոյութիւնները, ամենաանմեղ էակները փշրել՝ կշտանալու համար:

Մենք կատաղի գազաններ էինք դարձել:

Մի վայրկենում միքանի ձեռքեր միանգամից մեկ-

նոււեցին դէպի հորթի սլարանոցը: Կենդանին բառաչեց ցաւագլինօրէն, բայց նրա ձայնը՝ սղմող մատների տակ դարձաւ անյոյս, օրհասական խոխոռոց, որ իսկոյն լռեց. մի դանակ բարձրացաւ ու փայլփեց օդի մէջ, բայց նոյն վայրկենին տան միւս կողմից բոլորովին նման հորթի ձայնին, մի ուրիշ բառաչ լսուեց.

— Բա՛ւ...

Յետ նայեցինք սարսափած, փոքրիկ աղջիկն էր, որի գոյուկները մենք իսպառ մոռացել էինք և որը տեսնելով՝ թէ ինչպէս անծանօթ ու սարսափելի մարդիկ խեղդում են իրանց հորթին, կարծես որպէս գերագոյն միջոց բառաչեց նրան փրկելու համար: Ձեռքերը յետ քաշուեցին, դանակը ցած ընկաւ. հորթը թողինք, այժմ նայում էինք այդ փոքրիկ, հիւանդ արարածին, նայում էինք զայրոյթով ու նողկանքով: Նրա դէմքը կարմրել էր սաստիկ ճիգից ու յուզմունքից, խոշոր աչքերը փայլատակում էին անախորժ կրակով, նա մեզ ատում էր, այդ փոքրիկը, իր անմեղ հոգու բոլոր զօրութեամբ: Զարհուրելի էր այդ երեխան, զարհուրելի էր նրա բոց հայեացքը, որի առաջ մենք ընկճուեցինք: Թւում էր, թէ մայրը հեռանալով՝ սրան պահապան էր թողել մեզ վրայ, յատկապէս սրան՝ որ վաղուց հետէ կարդում էր մեր հոգու ներսը: Սովը մեզ համար կամաց կամաց մարմնացաւ այդ երեխայի մէջ, նրա ուռած փորի, նրա վտիտ դէմքի, մանաւանդ այն սարսափելի, թունոտ աչքերի մէջ:

Նւ մենք ատում էինք նրան, բայց նրան դէմ գընալ չէինք իշխում. իր փխրուն մատներով, իր փայլուն աչքերով նա զսպել էր մեր գազանը, մենք ընկճուած, ոչնչացած էին: Նա մեր խիղճն էր, մեր կենդանի խիղճը, որից դողում էինք:

Դրան առաջ ոտնաձայններ լսուեցին, մենք շտապով փախանք մեր նախկին տեղերը բռնեցինք, թոնրի շուրջը: Դուռը բացուեց և մենակ ներս մտաւ տանտիկինը. նրա ձեռքը դատարկ էր, հաց չէր ճարել, երևի:

Մենք արդէն ուզում էինք նրան խնդրել, որ ինչ գնով և լինի, մեզ յանձնի այդ հորթը, այլապէս մենք կը մեռնենք սովից, բայց նրա դէմքի արտայայտութիւնը մեզ կաշկանդեց: Նա հանդիսաւոր քայլուածքով առաջացաւ, կանգնեց խրճիթի կենտրոնում և մեզ նայեց անօրինակ հայեացքով: Սաստիկ յուզմունքից կուրծքը բարձր ու ցածր էր լինում, աչքերը լայն բացուած էին և դէմքը գունատ էր, ինչպէս մահապարտի: Նա միառժամանակ մեզ նայեց լռութեամբ, շրթունքները դողդողացին, պարզ էր, որ մի բան էր ուզում յայտնել, մի վճռական ու սարսափելի բան, որ կոկորդից չէր դուրս գալիս: Նւ ընդհանուր լռութեան մէջ լսուեց նրա ձայնը ինչպէս ցաւազին հեծհեծանք, որ դուրս էր գալիս վիրաւոր, մղկտացող կրծքից:

— Ախպէրներ, ախպէրներ... գիւղում հաց չկայ... այդ ես գիտէի... ես այնպէս գնացի Զանէին դուրս տանելու համար. ելէ՛ք այժմ, մորթեցէ՛ք այդ հորթը, թող նա մատաղ լինի ձեր եկած ճամբաներին. մորթեցէ՛ք, իմ սեւաւոր էրկի սիրուն, որ մի օր ձեզ պէս չոլերն ընկաւ և որ այժմ ո՛վ գիտէ ո՛ւր է ընկած անտապան ու անտէր. մորթեցէ՛ք բոլոր այն գերեզմանների սիրուն, որոնք անտէր են, որոնք կորած են սարերում ձորերում. նրանց սիրուն, որոնք մի բուռ հող չեն տեսել, որոնց ոսկորները լիզում են քամիները և կրծոտում են գազանները: Թող հանգիստ առնեն նրանց թափառական, էրէրմանի մնացած ստուերները: Օ՜ճՖ, Զանէն լաց կը լինի, գիտեմ, դրա համար էլ նրան հեռացրի տնից, թող լայ, լայ, ի՞նչ անեմ, ո՛վ չի լալիս վերան աշխարհում... Թող գոնէ ճամբորդները սովից չմեռնեն, ապրեն, բեալքի նրանց ոտքի խէրով Աստուած ճար անի, էս սովը վերանայ, աշխարհը գինջանայ... Նա խօսում էր մի մարգարէուհու պէս, որ պատգամներ է տալիս, բառերը դուրս էին թափւում, հեղեղի պէս, ինչպէս մի տենդոտ զառանցանք, իսկ մենք լսում էինք սասանուած: Լոեց մի վայրկեան, ծա-

ներ, խորը շունչ առաւ, դարձաւ դէպի դուռը, առանց յետ նայելու բացազանչեց կերկերուող ձայնով։

— Մորթեցէք, մորթեցէք ի սէր բոլոր դարիպ ճամբորդներին...

Եւ դուրս գնաց... մենք մնացինք քարացած. և երբ ապշութեան վայրկեանն անցաւ, երբ վերստին մնացինք մենակ մեր ներսը կրծոտող քաղցի հետ, դարձեալ հայեացքներս դարձաւ դէպի հորթը, որ անշարժ նայում էր մեզ, և կարծես կարդում էր մեր մտքերը։ Եւ մեր մտքերը սև էին, մենք նզովում էինք և՛ քաղցը, և՛ մեր ստամոքսը, և՛ մեզ։

Կոպւում էինք, բայց պէտք էր կշտանալ։

Օրու դանակը վերստին բարձրացաւ, պաղփայլ արձակեց. հորթը բառաչեց, յետոյ խռխուաց. որպէս տըխուր արձագանգ նրա օրհասական ձայնին՝ տան միւս անկիւնից նորիցը նշուեց երեխայի ճիչը։

— Բա՛ւ, բա՛ւ...

Երկու ձայներն էլ վայրկենապէս լռեցին. նրանք մեզ համար էլ գոյութիւն չունէին. տանտիկնոջ վերջին խօսքը՝ «մորթեցէք» դեռ հնչում էր մեր ականջներում. իսկ ահռելի քաղցը մեր ձեռքին մղումն էր տալիս... Ճենճերահոտը տունը լցրեց. մենք կշտանում էինք...

Մայր ու աղջիկ շատ ուշ տուն եկան։ Զանէն դուռը բանալով՝ ձեռքի մի հատիկ դարեհացը մեզ ձգեց և ինքը վազէվազ դիմեց հորթի տեղը, բայց դատարկ գտնելով, կանգ առաւ քարացած, չորս կողմը նայեց, շրթունքներն ուռցրեց ու դարձաւ մօրը։

— Մարէ, հորթս։

— Հորթդ... քողանամ ես, չկա՞յ... Ֆնաս չունի, այն էս ախպէրները ուրիշ հորթ կը բերեն քեզ։

— Հո՞րթս, հո՞րթս, հեծեծաց անմխիթար երեխան այս ու այն կողմ դառնալով։

Փոքրիկ աղջիկը, որ բոլոր ժամանակ լուռ էր,

բարձրացրեց իր շիւղի պէս բարակ մատը և քրոջը ցոյց տուեց տան մի անկիւնում ընկած սև բանը:

Հորթի մորթին էր... մենք մոռացել էինք թագ-
ցընել: Ձանէն վագեց ընկաւ նրա վրայ, գրկեց երկու ձեռ-
քով, բարձրացրեց արիւնոտ գլուխը, սղմեց կրծքին և
համբուրում էր ու լալիս, արիւնոտելով իր դէմքն ու
մագերը:

Փոքրիկ աղջիկը թոնրի եզրին վերջին անգամ բա-
ռաչեց.

— Բա՛մ, բա՛մ, ևնոյնպէս հեկեկալսկսեց. մայրը քա-
րացաւ իր տեղում: Ձարհուրելի՛ էր...

Մենք սարսափելի յանցագործների պէս ինչ անել-
ներս չգիտէինք. վերկացանք ու փախանք նաև այս տե-
ղից: Ձանէի հեկեկանքները, փոքրիկ աղջկայ բառաչը
աւելի սոսկալի էին, քան ծերունու «գըմմէ՛նը». լաւ
էր քաղցից մեռնել, քան այդ գնով կշտանալ:

Սարերը, դէպի սարերը, բուք-բորան են, փոթորկի
տակ. դուման էր:

Ո՛ւհ մեր ճանապարհը... արիւն ու արցունք:

Ա. Ահարոնեան